

Etty Hillesum

Onderzoekscentrum

ETTY HILLESUM ONDERZOEKSCENTRUM

Plaats voor studie en beschouwing

Op 13 juni 2006 werd aan de Universiteit Gent het Etty Hillesum Onderzoekscentrum (EHOC) officieel geopend. Sindsdien coördineert en stimuleert het EHOC onderzoek naar de oorlogsdagboeken en -brieven van Etty Hillesum (1914-1943). Onderzoekers van verschillende disciplines uit binnen- en buitenland zijn met het centrum geassocieerd.

Het onderzoekscentrum fungeert als een contactforum, dat de studie naar de nagelaten geschriften van deze bijzondere auteur op verschillende wijze wereldwijd zichtbaar maakt en coördineert. Het EHOC staat onder leiding van prof. dr. Klaas A.D. Smelik.

In de zomer van 2015 is het EHOC naar het Zeeuws Archief in Middelburg verhuisd.

Er bestaat een nauwe samenwerking met het University College Roosevelt (UCR) en het Roosevelt Study Center (RSC), alsook met de Stichting Synagoge Middelburg en ZB | Planbureau en Bibliotheek van Zeeland. Een team van vrijwilligers ondersteunt de activiteiten van het EHOC.

Naast het onderzoek naar het werk van Etty Hillesum richt het EHOC zich ook op onderzoek naar de geschiedenis van Joden in Zeeland en wil het ook volgende generaties betrekken bij leven en werk van Etty Hillesum. Zo is de plaats waar zij eens is geboren, nu het knooppunt geworden van internationaal onderzoek naar haar leven en werk. Onderzoekers, kunstenaars en journalisten, ook vanuit het buitenland, weten de weg naar het EHOC te vinden.

IN DIT NUMMER

Pag.

Terugblik expositie:
Middelburg en de Mediene 2

Bespreking boek:
Middelburg en de Mediene 3

Herdenking Kristallnacht
op 9 november 2017 4

Presentatie:
Etty Hillesum Studies 9 5

Een vergelijking tussen de
Bijbelse koningin Esther en de
schrijfster Etty Hillesum 6

Interview met een vrijwilligster
bij het EHOC: Lauda Maartens 7

*Burgemeester Bergmann opent tentoonstelling
Middelburg en de Mediene*

Etty Hillesum Onderzoekscentrum

TENTOONSTELLING MIDDELBURG EN DE MEDIENE

EEN TERUGBLIK

De tentoonstelling 'Middelburg en de Mediene: Joods leven in Zeeland door de eeuwen heen', georganiseerd door het Etty Hillesum Onderzoekscentrum en ZB| Planbureau en Bibliotheek van Zeeland, was afgelopen zomer te zien in de Zeeuwse Bibliotheek.

Hieronder een foto impressie van de opening op vrijdag 16 juni 2017, onder grote belangstelling verricht door de Middelburgse burgemeester Harald Bergmann.

Etty Hillesum Onderzoekscentrum

BESPREKING BOEK

MIDDELBURG EN DE MEDIENE

DOOR GERT-JAN SMIT

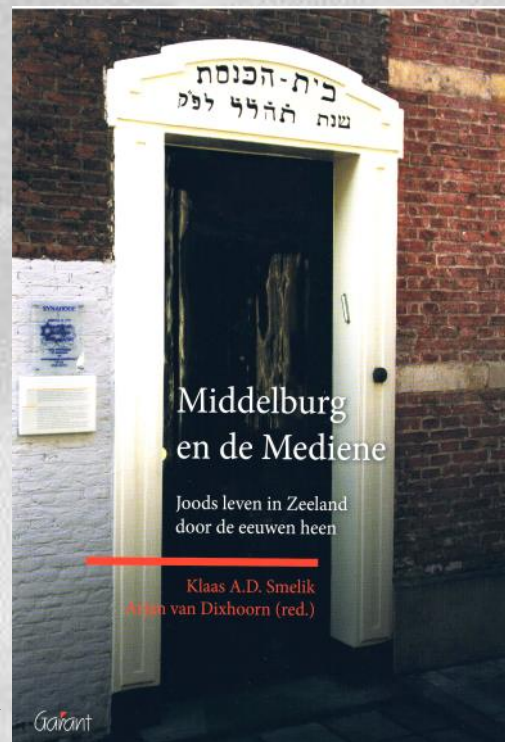
Wie door Middelburg zwerft, ontdekt maar liefst twee Joodse begraafplaatsen: een Sefardische en een Asjkenazische. Tekenen van uitgebreid Joods leven. Middelburg kende (en kent opnieuw) een Joodse gemeenschap. Over haar geschiedenis verscheen een bundel opstellen onder de titel 'Middelburg en de Mediene: Joods leven in Zeeland door de eeuwen heen'. Dit ter gelegenheid van een tentoonstelling met dezelfde naam die deze zomer in de Zeeuwse Bibliotheek te zien was.

In negen hoofdstukken vertelt het boek het relaas van groei, teloorgang en herleving. Een ruime bibliografie is toegevoegd alsmede een katern met kleurenfoto's. De artikelen geven naast veel feitelijke informatie ook sfeertekeningen, waardoor je vertrouwd raakt met de Joodse geslachten in hun wel en wee. Je raakt betrokken bij hun doen en laten, hun toring en nering (hoofdstuk 5 en 9). Alsof je hen gaat kennen, die Zeeuwse Joden. Des te harder raakt je als lezer de slag die hen wordt toegebracht als zij in 1942 worden gedeporteerd (hoofdstuk 6).

Het Joodse leven in Zeeland voltrok zich vooral in Middelburg. Na de Sefardische Joden met hun kleine huissynagoge kwamen de Asjkenazim

(hoofdstuk 1 en 2). Zij vormden al snel de meerderheid en bouwden in 1705 een eigen synagoge, de eerste in Nederland buiten Amsterdam. Ook in Goes, Zierikzee en Vlissingen (de Mediene) kwamen synagogen, aangestuurd door die uit Middelburg. De meeste waren een kort leven beschoren. De omvang van de plaatselijke gemeenschappen bleef te bescheiden (hoofdstuk 3 en 4).

Dat was niet zo in Middelburg. In het midden van de 19^e eeuw telde de Joodse gemeente meer dan 400 leden. Toch viel ook de Middelburgse synagoge ten prooi aan het geweld van de tijd. De inslag van een Engelse granaat maakte het gebedshuis in 1944 tot een ruïne. Maar ze herrees, werd gerestaureerd in

1994 en vormt nu het centrum van de Joodse gemeente in Zeeland (hoofdstuk 7).

Uit het boek licht het volgende beeld op: Na het verschijnen van publicaties van Etty Hillesum in 1981 werd in 1986 een plaquette geplaatst aan de gevel van Etty's geboortehuis in Middelburg. De belangstelling die dit opriep, groeide uit tot een nadere interesse in de geschiedenis van de Joden in de stad. Wat een impact had zo 'Het verstoorde leven'!

Elke sjabbat en elke feestdag komt de gemeenschap samen in haar Bet ha-Knesset (hoofdstuk 8). Op Chanoeka is de synagoge zelfs te klein. Want om de kleine Joodse gemeenschap staat een grote kring meelevende gojim. Foto's in het kleurenkatern spreken boekdelen. Het boek is verschenen in het kader van '800 jaar Middelburg' en is uitgegeven onder auspiciën van het Etty Hillesum Onderzoekscentrum.

Herinneringsplaquette
Stationshal Middelburg

Vervolg pagina 4

Etty Hillesum Onderzoekscentrum

HERDENKING KRISTALLNACHT SYNAGOGE MIDDELBURG 2017

Kristallnacht 1938 was een door de nazi's georkestreerde volkswoede gericht tegen de Joodse bevolking in Duitsland, die ontbrandde in de nacht van 9 op 10 november 1938. Overall in Duitsland (Oostenrijk en Sudetenland inbegrepen) vonden gewelddadige acties tegen Joden en hun eigendommen plaats.

Er werden 191 synagogen in brand gestoken en ongeveer 7500 winkels en bedrijven van Joden vernield. Ook Joodse huizen, scholen, begraafplaatsen en ziekenhuizen moesten het ontgelden. Ongeveer 30.000 Joden werden gearresteerd en naar concentratiekampen afgevoerd.

Het werd de brandweer verboden om de branden te blussen en later werden de uitbetaalde verzekeringspremies door de Duitse overheid geconfisqueerd. Bovendien moest de Joodse gemeenschap aan de staat een

boete betalen van een miljard Reichsmark wegens de ongeregelde geldheden die zij zou hebben uitgelokt!

Tijdens de Kristallnacht 1938 werden 400 Joden vermoord of tot zelfmoord gedreven. De naam 'Kristallnacht' verwijst naar het vele glaswerk dat tijdens de anti-Joodse acties werd kapotgeslagen. De Kristallnacht

liet zien dat de Joden in nazi-Duitsland vogelvrij waren geworden en vormde zo de opmaat tot de Sjoa, de geplande vernietiging van alle Joden in Europa.

De brandende vraag die wij ons vandaag 79 jaar later moeten stellen is of het antisemitisme in Europa weer is teruggekeerd en welke rol het antizionisme daarbij speelt. Deze vraag zal tijdens deze herdenking centraal staan.

Brandende synagoge in Siegen (D) tijdens de Kristallnacht

Vervolg

boekbespreking pagina 3

Het EHOC onder leiding van professor Klaas A.D. Smelik kwam in 2015 van de Universiteit Gent naar het Zeeuws Archief in Middelburg. Daarbij werd aan haar doelstelling 'het stimuleren en coördineren van de studie van het werk van Etty Hillesum' toegevoegd:

'onderzoek doen naar het Joods leven in Zeeland'. Wat dat betreft, is deze bundel een eerste vrucht van deze opdracht. Het boek leest als een trein, het neemt je mee, ontroert, maakt weemoedig en blij.

Want deze recensie mag dan zijn begonnen met het noemen van de Joodse begraafplaatsen, belangrijker is de spreuk 'Am Jisraël Chaj'. Het volk Israël leeft! Ook in Zeeland. Goddank.

Jaarlijks wordt in Middelburg de Kristallnacht herdacht in de Middelburgse synagoge vanaf 20.00 uur.

Dit evenement wordt georganiseerd door de Joodse Gemeente Zeeland, de Stichting Synagoge Middelburg en het Etty Hillesum Onderzoekscentrum.

De voorzitter van de Stichting Synagoge Middelburg, Rudi Gomperts, zal de bijeenkomst openen. Daarna zal secretaris Aad Vos een korte historische inleiding over de Kristallnacht houden. Het muzikaal duo Mozaïek (Marieke Brokamp en Marian Simons) zal vervolgens Joodse 'entartete' muziek ten gehore brengen. Professor Klaas A.D. Smelik zal spreken over de vraag in hoeverre het antizionisme een hedendaagse vorm van antisemitisme is. De avond wordt afgesloten door chazan Luuc Smit.

Etty Hillesum Onderzoekscentrum

PRESENTATIE ETTY HILLESUM STUDIES 9

Etty Hillesum en het pad naar zelfverwerkelijking

Eén van de fascinerende aspecten van de nagelaten geschriften van Etty Hillesum is de manier waarop zij zich in een uiterst hachelijke situatie en in een verbazend hoog tempo innerlijk heeft kunnen ontwikkelen tot een persoonlijkheid die zich vanuit een diepgaande zelfreflectie op andere mensen betrokken weet.

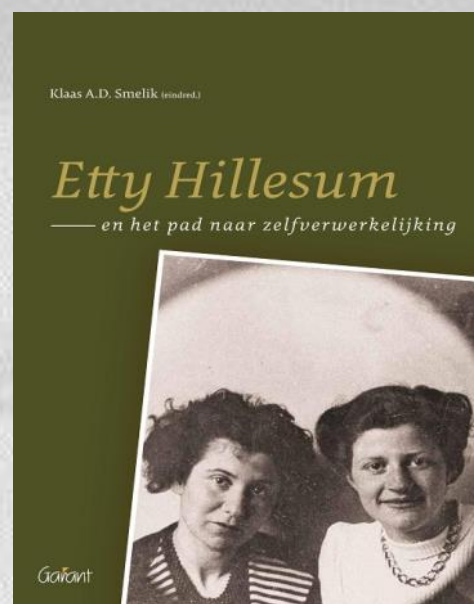
Een manier om het pad naar zelfverwerkelijking, dat Etty Hillesum in de periode 1941-1943 is gegaan, in kaart te brengen is te letten op de persoonlijke voornaamwoorden die zij in haar dagboeken gebruikt. Gaandeweg verplaatste zij zich vanuit het 'ik' in een 'jij' en een 'men' – om ten slotte op te gaan in een 'wij'. Een andere aanpak is om haar ideeën te vergelijken met die van de Joodse psychiater Viktor Frankl.

Beiden bewogen zich in het spanningsveld tussen vrijheid en gevangenschap en wilden in de meest extreme omstandigheden hun menselijkheid niet opgeven.

De eerlijke zelfreflectie van Etty Hillesum staat in schril contrast met de manier waarop nazi's als kampcommandant Albert Konrad Gemmeker en de 'kroonjurist van het Derde Rijk' Carl Schmitt hun persoonlijke verantwoordelijkheid probeerden te ontlopen door zich voor te doen als een speelbal van het lot. Niettemin had de Bulgaars-Franse filosoof Tzvetan Todorov naast bewondering ook kritiek op Etty Hillesum, omdat zij – volgens hem – niet in verzet kwam.

De vraag is in hoeverre deze kritiek gegrond is of dat Etty Hillesum een

eigen manier had om verzet te plegen. In dit opzicht kan de vergelijking met de Bijbelse Esther zinvol zijn. Beide vrouwen kiezen voor hun volk, wanneer dit met uitroeiing wordt bedreigd.

Inhoud Etty Hillesum Studies 9:

- Ben jij het, ik?
Het mechanisme van verplaatsing in het werk van Etty Hillesum. **(Julie Benschop *)**
- De vrijheidsberoving als menselijke grenssituatie:
Etty Hillesum en Viktor Frankl over de zin van het bestaan. **(Meins G.S. Coetsier *)**
- Etty Hillesum & Albert Konrad Gemmeker: Een dubbele analyse van het ouderschap van de commandant van Westerbork. **(Lotte Bergen *)**
- Ex Captivitate Salus – Etty Hillesum en Carl Schmitt: een ongemakkelijke vergelijking: Vrijheid en zelfbepaling bij Etty Hillesum en Carl Schmitt. **(Carl Dijkstra)**
- Tzvetan Todorov over Etty Hillesums verzet: Opstandig, ethisch maar niet politiek? **(Jurjen Wiersma *)**
- Oprecht bewonderd en streng beoordeeld: Tzvetan Todorovs beeld van Etty Hillesum in de Italiaanse vertaling van zijn werk en enkele reacties daarop. **(Gerrit Van Oord *)**
- Esther in tweevoud: Een vergelijking tussen de Bijbelse koningin Esther en de schrijfster Etty Hillesum. **(Klaas A.D. Smelik *)**
- Giancarlo Gaeta's Hillesum: De geschiedenis, het zelf en God **(Gerrit Van Oord *)**
- De vorm van het ik en het scheppend verlangen. **(Giancarlo Gaeta)**
- Vriendschap en therapie: Verstrengelde relaties tussen Julius Spier, Leonie Snatager en Etty Hillesum. **(Alexandra Nagel)**
- Tide – Mijn Tante Henny:
Persoonlijke herinneringen aan Henny Tideman. **(F.Joke Vrijlandt-Postma)**

* Deze auteurs vormen samen met **Marja Clement** de redactie van de serie: 'Etty Hillesum Studies'

Etty Hillesum Onderzoekscentrum

EERSTE ETTY HILLESUM LEZING 30 NOVEMBER 2017

door prof. dr. Klaas A.D. Smelik

ESTHER IN TWEEVOUD:

EEN VERGELIJKING TUSSEN

DE BIJBELSE KONINGIN ESTHER

EN DE SCHRIJFSTER ESTHER HILLESUM

Er bestaan opvallende overeenkomsten tussen koningin Esther, de hoofdpersoon in het Bijbelboek dat naar haar is vernoemd, en de schrijfster Esther (Etty) Hillesum. Er zijn ook opvallende verschillen tussen beide Esthers, die aansluiten bij de problematiek die door de Bulgaars-Franse Todorov filosoof aan de orde is gesteld: waarom kwam Etty Hillesum niet in openlijk verzet tegen de vervolging van de Joden tijdens het Derde Rijk?

Beide vrouwen erkennen – ondanks hun geassimileerde positie – hun Joodse afkomst en willen daarom met hun volk solidair zijn, dat door de vijand – Haman respectievelijk Hitler – in zijn voortbestaan wordt bedreigd. Zij trekken daaruit de uiterste consequentie, ook al zal die hun eigen leven in gevaar brengen.

De Bijbelse Esther slaagt erin om Haman tegenover de Perzische koning te ontmaskeren als de man die haar volk wil uitroeien, hetgeen leidt tot zijn dood en die van zijn medestanders.

*Schilderij: Esther ontmaskert Haman
ten overstaan van Nebukadnezar,
door Ernest Normand (1857—1923)*

Etty Hillesum daarentegen schuwt het geweld en komt zelf om. Een groot verschil dus tussen de beide Esthers, dat om doordenking vraagt.

Etty Hillesum laat echter een erfenis achter bestemd voor het nageslacht: haar dagboeken en brieven, die getuigen van haar geestelijk verzet tegen elke totalitaire levensbeschouwing en tegen elke vorm van haat en vijandschap.

Het bestuur van het EHOC heeft het idee opgevat om jaarlijks aan het einde van de maand november een Etty Hillesum lezing te organiseren, gecombineerd met de presentatie van een nieuw deel in de serie Etty Hillesum Studies.

Doel van deze lezingen is om deskundigen aan het woord te laten over Etty Hillesum, haar ideeën en de betekenis daarvan voor het heden.

De lezing van dit jaar – in samenwerking met het University College Roosevelt – vindt plaats in de Burgerzaal van het Oude Stadhuis, direct na de presentatie van deel 9 van de Etty Hillesum Studies op:

**donderdag 30 november 2017 van 15.30 –17.00 uur,
inloop is vanaf 15.00 uur,
toegang is vrij.**

Het eerste exemplaar van het boek 'Etty Hillesum en het pad naar zelfverwerkelijking' zal worden aangeboden aan drs. Mischa de Vries, voorzitter Joodse Gemeente Zeeland.

Etty Hillesum Onderzoekscentrum

INTERVIEW MET EEN VRIJWILLIGER: LAUDA MAARTENS

DOOR HAN BLEYENBERGH

Lauda Maartens (1945) is geboren en opgegroeid in Amsterdam. In deze stad heeft zij haar scholing, opleiding en eerste werkkring gekregen. Zij behaalde haar onderwijsakte en hoofdakke, en werkte achtereenvolgens in Amsterdam, Utrecht en Eijdsen in het basisonderwijs en welzijnswerk. Voordat zij met haar man naar Middelburg kwam – ruim een jaar geleden – woonde zij meer dan tien jaar in het Land van Herve, een dun bevolkt weidegebied in Wallonië, dat wordt ingeklemd door de Voer-steen, de Eifel en de Ardennen.

Lauda groeide op in een open rooms-katholiek gezin. Tijdens de vernieuwingen in de jaren zestig van de vorige eeuw behoorde het gezin tot de verlichte groep katholieken. Huub Oosterhuis en Jan van Kilsdonk van de Studentenek-klesia waren geen onbekenden. Thuis trof Lauda een vruchtbare bodem, waarin haar belangstelling voor Amsterdam, religie en cultuur werd gestimuleerd.

Met haar vader wandelde en fietste zij veel door Amsterdam. Het Joodse verleden lag daar voor het oprapen, evenals de herinneringen aan de Sjoa. Haar brede interesse bracht haar in contact met onder meer de synagoge aan het Jonas Daniël Meijerplein en met mensen uit de Joodse gemeenschap. De belangstelling voor de Joodse cultuur is altijd gebleven.

Direct na het verschijnen van 'Het verstoorde leven: Dagboek van Etty Hillesum, 1941–1943' kreeg zij dit boek van haar moeder cadeau.

Zij was zeer onder de indruk van het dagboek. In het najaar van 2016 kwam zij tijdens een presentatie in het Zeeuws Archief in contact met het EHOC. Men was op zoek naar vrijwilligers, in het bijzonder naar mensen die zich wilden inzetten op het educatieve vlak. "Omdat ik hier net was komen wonen, uitkeek naar passende bezigheden en contacten, heb ik na enige twijfel 'ja' gezegd.

Sindsdien houd ik me bezig met de ontwikkeling van educatieve programma's voor het primair onderwijs en het voortgezet onderwijs. Zo hoop ik mijn kennis en ervaring nog enige tijd zinvol te kunnen inzetten. In het voorbije jaar heb ik contact gelegd met beeldend kunstenaars, die op hun beurt weer contact hebben met Kunsteducatie Walcheren. Verder was er contact met het Etty Hillesum Centrum in Deventer en met docenten uit het voortgezet onderwijs. In aanloop naar de herdenking van 4 en 5 mei 2018 hoop ik – in samenwerking met een groepje beeldend kunstenaars – het educatieve programma voor het primair onderwijs te kunnen lanceren. Rode draad van het programma is: hoe kunnen we de wereld beter maken? Een wereld, waar voor haat en afgunst geen plaats is en waar iedereen anders dan de anderen kan en mag zijn. Etty Hillesum is het vertrekpunt: hoe dacht zij over haat, liefde, bezit en lijden. Een project dat leerlingen van groep 7 en 8 op een speelse manier kennis laat maken met haar gedachtegoed door middel van informatie, rollenspel, fotografie, film en andere vormen van beeldende kunst."

Na dit project gaat Lauda zich verder richten op het voortgezet onderwijs. Voor het VWO is al een lijn opgezet. Voor het VMBO wordt nog gezocht naar de juiste vorm. Een uitdaging, want in het VMBO komt een groot deel van de jongeren terecht. Een belangrijke groep, aan wie wij belangrijke informatie niet mogen onthouden, zegt Lauda.

Het EHOC is in de eerste plaats een onderzoekscentrum, dat het onderzoek naar de dagboeken en brieven van Etty Hillesum stimuleert en coördineert. Lauda zou het graag ook zien als een ontmoetingscentrum, waar volwassenen, kinderen en studenten aan de hand van het werk en gedachtegoed van Etty Hillesum met elkaar kunnen communiceren, leren en studeren. Een centrum waar regelmatig nevenactiviteiten worden georganiseerd, zoals gesprekken met kunstenaars, (laagdrempelige) lezingen, toneel, poëzie, tentoonstellingen, concerten, presentatie van werkstukken en dergelijke.

Etty Hillesum Onderzoekscentrum

NIEUWS OVER HET ETTY HILLESUM ONDERZOEKSCENTRUM

vindt u op onze website: www.ehoc.nl

en de Facebook pagina van het Etty Hillesum Onderzoekscentrum is:

<https://www.facebook.com/Etty-Hillesum-Research-Centre-EHOC-188341044877>

Openingstijden

Het EHOC is op werkdagen tussen 13.30-16.30 uur te bezoeken in het Zeeuws Archief,

Hofplein 16 in Middelburg.

Voor informatie kunt u contact opnemen via info@ehoc.nl of

telefonisch: 0118-678835

COLOFON

Uitgave van het Etty Hillesum Onderzoekscentrum in Middelburg.

Verschijnt twee keer per jaar in gedrukte en digitale versie.

Redactieadres:

Etty Hillesum Onderzoekscentrum
Hofplein 16

4331 CK Middelburg

Tel. 0118-678835

E. info@ehoc.nl

www.ehoc.nl

De artikelen zijn geschreven door de directeur van het EHOC prof. dr. Klaas A.D. Smelik tenzij anders vermeld.

Het boek **'Middelburg en de Mediene, Joods leven in Zeeland door de eeuwen heen'**, een publicatie van Uitgeverij Garant (Antwerpen-Apeldoorn) onder redactie van Klaas A.D. Smelik en Arjan van Dixhoorn, ISBN 978-90-441-3521-3, is verkrijgbaar op het kantoor van het EHOC en in de boekhandel. Het beslaat 248 bladzijden en kost 30 Euro. Zie recensie pag. 3 en 4.

Comité van Aanbeveling

van de Stichting Etty Hillesum Onderzoekscentrum bestaat uit de volgende personen:

- Drs. J.M.M. Polman,
Commissaris van de Koning in Zeeland
- Mr. H.M. Bergmann,
Burgemeester van Middelburg
- Rabbijn B. Jacobs,
Opperrabbijn van het Interprovinciaal Opperrabbinaat
- Prof. Dr. H.H.A. van den Brink
Dean van het University College Roosevelt
- Dr. J.L. Kool-Blokland,
Directeur van het Zeeuws Archief
- Dr. P.J. Moree,
Directeur ZB|Planbureau en Bibliotheek van Zeeland

Bestuur

Het **Bestuur** van de Stichting Etty Hillesum Onderzoekscentrum is als volgt samengesteld:

- Prof. dr. Klaas A.D. Smelik, voorzitter
- Prof. dr. Albert Clement, vicevoorzitter
- Drs. Aad Vos, secretaris
- Drs. Julie Benschop, abactis
- Chris Lobbezoo, penningmeester
- Drs. Léon DeWitte, evenementen
- Mr. Peter Katsburg, externe vertegenwoordiging